

Աշոտ Խաչատրյան

Իրավագիտության դոկտոր, պրոֆեսոր

Միլենա Ղազարյան

Հայաստանում Եվրոպական համալսարանի հայցորդ

Էլ. հասցե՝ a.khachatryan@inbox.ru

DOI: 10.53614/18294952-2024.1-8

ՊԵՏՈՒԹՅԱՆ ՏԱՐԱԾՔԱՅԻՆ ԱՄԲՈՂՋԱԿԱՆՈՒԹՅԱՆ ԱՊԱՀՈՎՄԱՆ ՍԱՀՄԱՆԱԴՐԱԿՐԱՎԱԿԱՆ ԵՐԱՉԽԻՔՆԵՐԸ. ՏԵՍԱԿԱՆ – ԻՐԱՎԱԿԱՆ ՎԵՐԼՈՒԾՈՒԹՅՈՒՆ

Սույն հոդվածը անդրադառնում է սահմանադրական իրավունքի տեսության կարևորագույն հիմնախնդիրներից մեկի՝ պետության տարածքային ամբողջականության ապահովման սահմանադրաիրավական երաշխիքների տեսական-իրավական հիմնախնդիրների հետազոտությանը:

Հոդվածում բացահայտվում է ժամանակակից իրավագիտության մեջ «պետության տարածքային ամբողջականություն» եզրույթի, ինչպես նաև տարածքային ամբողջականության ապահովման սահմանադրաիրավական ժամանակակից երաշխիքների համակարգի էությունն ու դրսևորման առանձնահատկությունները: Թեմայի ուսումնասիրության նպատակն է՝ հիմք ընդունելով կատարված հետազոտության առանձնահատկությունները և ստացված արդյունքները, տարածքային ամբողջականության ապահովման սահմանադրաիրավական ժամանակակից երաշխիքների վերաբերյալ իրավագետների տեսական-իրավական հայացքների ու ուսմունքների շրջանակում դոկտրինալ մոտեցումները, տարածքային ամբողջականության ապահովման երաշխիքների սահմանադրաիրավական բովանդակության դրսևորման առանձնահատկություն-

ները Հայաստանի Հանրապետության սահմանադրական կարգավորումների համատեքստում:

Առանձնակի ուշադրության են արժանացնել «պետության տարածքային ամբողջականություն» սահմանադրական սկզբունքի համատեքստում սահմանադրափրավական առանձին երաշխիքներին առնչվող հիմնախնդիրները: Ուսումնասիրության արդյունքները հնարավորություն կընձեռնեն առավել մանրամասն պատկերացում կազմել «պետության տարածքային ամբողջականություն» սկզբունքի սահմանադրական ամրագրման ժամանակակից հիմնախնդիրների վերաբերյալ, ինչի արդյունքում կկարողանանք կատարելագործել ՀՀ օրենսդրությունը:

Հիմնաբառեր. իրավական ապահովման օբյեկտ, պետության տարածքային ամբողջականություն, սահմանադրափրավական երաշխիք, տարածքային ամբողջականության ապահովման սահմանադրափրավական երաշխիք, իրավական ապահովման օբյեկտի գործառույթ:

Ներածություն

Պետության ինքնիշխանության երաշխավորման առանցքային պայմաններից է տարածքային ամբողջականության ապահովման երաշխիքների սահմանումը: Ընդ որում, և մասնագիտական քննարկումների շրջանակում, և քաղաքական համակարգում, և միջազգային հարաբերություններում՝ պետության տարածքային ամբողջականությունը դիտարկվում է որպես պետական ինքնիշխանության իրավական երաշխիք, բայց, միաժամանակ՝ պետական իշխանության միասնականության ապահովման պայման (Խաչատրյան, 2016, էջ 83: Այվազյան Ն. և Այվազյան Ա., 2004, էջ 5-6, 4-6):

Մեթոդ

Սույն ուսումնասիրության մեթոդական հիմքը ձևավորվում է ֆորմալ տրամաբանական և ֆորմալ իրավական մեթոդներով, համակարգային կառուցվածքային, տեխնիկական, համեմատական և իրավական վերլուծության մեթոդներով, որոնք օգտագործվել են ուսումնասիրության, համակարգման, հասկացությունների և իրավական բովանդակությունների բացահայտման ընթացքում:

Արդյունքներ և քննարկում

Իրավագիտությունում վաղուց արդեն հաստատվել է այն, որ՝ «երաշխիք» հասկացությունը ֆրանսերենից թարգմանաբար նշանակում է «ապահովում», և այդ մոտեցման շրջանակում այն ընկալվում է որպես իրավական որոշակի պայմանների, միջոցների, եղանակների ամբողջություն, որոնք կոչված են ապահովելու իրավական երևույթի կամ գործընթացի

ապահովում (Иванов, 2018, էջ 17):

Պրոֆեսոր Մ.Վ. Բագվայր մարդու իրավունքների ու ազատությունների սահմանադրաիրավական երաշխիքներ է դիտարկում այնպիսի իրավական միջոցները, որոնք ապահովում են դրանց իրականացումը (Баглай, 2007, էջ 294): Համանման տեսակետ են արտահայտել նաև անվանի գիտնականներ Վ.Ս. Ներսեսյանցը (Нерсесянц, 2014, էջ 158), Ա.Ս. Ալեքսեևը (Алексеев, 1995, էջ 217), Վ.Դ. Պերևալով (Теория государства и права, 2002, էջ 474), Ա.Վ. Ումիևը (Умиев, 2006, էջ 11), Ի.Ե. Ֆարբերը (Фарбер, 1979, էջ 158) և այլք:

Ընդհանրապես իրավական երաշխիքների հիմնախնդիրը իրավագիտության բարդ ու բազմաշերտ կատեգորիաներից է: Խնդիրը նրանում է, որ գոյություն ունեն իրավական ապահովմանը ենթակա բազմաթիվ օբյեկտներ, որոնց թվում առաջնահերթ նշանակություն ունեն պետության տարածքային ամբողջականության ապահովման երաշխիքները (The Oxford Handbook on the United Nations, 2008, էջ 21):

Տեսական-իրավական հայացքների ու ուսմունքների շրջանակում (դոկտրին) իրավական երաշխիքների, դրանց տեսակների ու համակարգի հետ կապված հարցերը բավարար չափով ուսումնասիրված չեն: Առաջին տեսական հետազոտությունը խնդրո հարցի վերաբերյալ իրականացրել է պրոֆեսոր Ա.Վ.Լոշկարևը: Վերջինս գտնում է, որ «իրավաբանական երաշխիքները արտահայտվում են առանձնահատուկ իրավաբանական միջոցներով՝ որպես նորմատիվ իրավական կարգադրեր, որոնց իրացումը ապահովվում է այլ նորմատիվ իրավական կարգադրերով» (Лощкарев, 2008, էջ 129):

Անհրաժեշտ է նկատել, որ նման դիրքորոշման պարագայում իրավաբանական օբյեկտների ապահովումը պայմանավորվում է արդեն նորմատիվ իրավական այլ կարգադրագրերի ընդունմամբ: Անշուշտ, այդպիսի նեղ մոտեցմանը կարելի է հակազդել իրավունքի հիմնական հատկանիշներից մեկի՝ հարկադրականության իրագործման միջոցով (Володко, 2015, էջ 19): Բայց, միաժամանակ, հարկ է նշել, որ՝ որպես իրավական ապահովման օբյեկտ կարող է հանդիսանալ իրավունքն ամբողջությամբ վերցրած:

Մեր կարծիքով, իրավական երաշխիքները հանդիսանում են ընդհանուր երաշխիքների համակարգի բաղկացուցիչ մաս¹, իսկ ապահովման ենթակա օբյեկտների ու սուբյեկտների համակցությունը կազմում են իրավական ապահովման (երաշխավորման) կառուցակարգը, որի վերջնական նպատակն է՝ մարդու իրավունքների և հիմնարար ազատությունների երաշխավորված իրացումը (Белавина, 2002, էջ 87):

Իրավական ապահովման կառուցակարգն իր հերթին դիտարկվում է որպես ընդհանուր ապահովման կառուցակարգի ենթահամակարգ, որը ներառում է սահմանադրաիրավական ապահովման ենթակա օբյեկտների, այդ թվում՝ սահմանադրական արժեքների, սկզբունքների, նորմերի, հանրային իշխանության և քաղաքացիական հասարակության սուբյեկտների ամբողջություն:

---

1 Ավանդաբար, իրավագիտության մեջ առանձնացվում են ընդհանուր (սոցիալ-տնտեսական, քաղաքական, հոգևոր, գաղափարական և այլն) և հատուկ իրավական երաշխիքները:

Հայ իրավագետների շրջանում իրավական երաշխիքները նույնպես կարևորվում են առաջնային նշանակությամբ, որոնց օգնությամբ պետությունը նպատակաուղղված ներգործություն է ունենում հասարակական ու քաղաքական հարաբերությունների վրա: Այդ իմաստով արդարացի է այն մոտեցումը, ըստ որի իրավական երաշխիքները իրավական ակտերով ամրագրված այն միջոցներն են, որոնց միջոցով պետությունը կանխարգելում կամ չեզոքացնում է իր դեմ ուղղված հնարավոր կամ իրական սպառնալիքները (Խաչատրյան, 2016, էջ 83), ինչը սույն հետազոտության առարկայի տրամաբանության շրջանակում նշանակում է, որ տարածքային ամբողջականության ապահովման իրավական երաշխիքները պետք է համարժեք լինեն այն սպառնալիքներին, որոնք իրականում գոյություն ունեն կամ կարող են տեղիք տրվել (Weiss, 1993, էջ 18):

Պետության տարածքային ամբողջականությունը սահմանադրական արժեհամակարգի կարևոր բաղադրիչներից է, որի ապահովումը պետության գերակա և առաջնահերթ խնդիրներից է:

Պրոֆեսոր Վ.Գ. Աննենկովան անդրադառնալով պետության միասնության և տարածքային ամբողջականության երաշխիքներին՝ դրանք դիտարկում է որպես պետության միասնության իրական գործող և զարգացող իրավական ինստիտուտների ապահովման պայմաններ և միջոցներ, ինչպիսին են՝ տարածքը, պետական իշխանությունը, անձի իրավական կարգավիճակը, պետության դաշնային սուբյեկտների միասնությունը, իրավական տարածքի միասնությունը, տնտեսական միասնությունը (Анненкова, 2006, էջ 12):

Ասվածի համատեքստում՝ տարածքային ամբողջականության ապահովման երաշխիքներին իրավական ձև հաղորդելն ինքնին անհրաժեշտ ու կարևոր գործընթաց է, որը կոչված է ապահովել ոչ միայն պետության ինքնիշխանության ու միասնության պաշտպանությունը, այլև մարդու իրավունքների արդյունավետ իրացումը և այդ իրավունքների պաշտպանությունը որևէ ռոնձգությունից:

Մեր կարծիքով, սահմանադրաիրավական երաշխիքները կարող են ամրագրված լինել սահմանադրական սկզբունքներում, սահմանադրական և իրավական այլ նորմերում կամ սահմանադրական իրավունքի տեսության մեջ (իրավական պետության, արտաքին քաղաքականության, երկրի պաշտպանության և անվտանգության ռազմավարությունում և այլն):

Միաժամանակ, սահմանադրաիրավական երաշխիքները դրանք սահմանադրաիրավական այն կառուցակարգերն են, որոնք իրականացնում են ոչ միայն ապահովման գործառույթներ, այլև՝ դրանց նորմատիվ իրավական բովանդակությունն անմիջականորեն ուղղված է սոցիալ-իրավական որևէ օբյեկտի ապահովմանը: Հետևաբար՝ սահմանադրաիրավական երաշխիքների բովանդակությունն ավելի ընդգրկում է, քան սահմանադրաիրավական կառուցակարգերին, քանի որ ոչ բոլոր կառուցակարգերը կարող են իրականացնել այդ գործառույթները:

Ակնհայտ է, որ սահմանադրաիրավական երաշխիքները կարող են արդյունավետ իրագործվել, եթե ապահովված են նաև համապատասխան կա-

ռուցվածքային բաղադրատարրերով, ինչպիսին են՝ իրավասու սուբյեկտները, անհրաժեշտ նյութական բաղադրիչները և այլն: Հետևաբար, միայն իրավունքի, իրավական երաշխիքների, իրավական կառուցակարգերի և կառուցվածքային բաղադրիչների միասնական փոխգործակցության արդյունքում, մասնավորապես՝ պետության տարածքային ամբողջականության ապահովման շրջանակում, հնարավոր է հասնել առաջադրված նպատակին և համապատասխան արդյունք արձանագրել:

Այնուհետև, սահմանադրաիրավական երաշխիքները օժտված են նաև գործառնական նշանակությամբ, որոնք դրսևորվում են տարբեր իրավական ապահովման գործառույթների միջոցով, որպիսիք են՝ 1) սահմանադրաիրավական սկզբունքներից, նորմերից, արժեքներից բխող և տեսական-իրավական հայացքների հիման վրա ձևավորված իրավական ապահովման օբյեկտների ստեղծման գործառույթը, 2) արդեն իսկ գոյություն ունեցող իրավական ապահովման հիշյալ օբյեկտների իրագործման գործառույթը, 3) այդ օբյեկտների արդյունավետ գործառնության պահպանման գործառույթը, 4) իրավական ապահովման նույն օբյեկտների պաշտպանության գործառույթը:

Այստեղից, սահմանադրաիրավական երաշխիքների էության և բովանդակության վերլուծությունը թույլ է տալիս սահմանել սահմանադրական այդ կատեգորիան՝ որպես իրավաբանորեն ամրագրված և կառուցվածքային առունով ներառված եղանակների, միջոցների, մեթոդների կուռ տրամաբանական համակարգ, որն ուղղված է իրավական օբյեկտների, այդ թվում՝ պետության տարածքային ամբողջականության ապահովմանը:

Այդ առունով, յուրաքանչյուր պետության համար տարածքային ամբողջականության ապահովումն ինքնին ենթադրում է բազմազան ու մշտական երաշխիքների առկայություն: Եվ այդպիսի երաշխիքների սահմանումը և դրանց հետ կապված հիմնախնդիրների լուծումը ինքնին ընկալվում է այդ պետության պետական քաղաքականության կարևոր բաղկացուցիչ մաս:

Թեև մասնագիտական գրականության մեջ առանձին հեղինակներ անդրադարձ կատարել են պետության տարածքային ամբողջականության ապահովման երաշխիքների հիմնախնդրին (Амиров, 2004, էջ 17), (Горюнов, 2007, էջ 85), այնուամենայնիվ, հարկ է նկատել, որ Հայաստանի Հանրապետության օրենսդրությամբ բացակայում է «տարածքային ամբողջականության իրավական երաշխիքներ» եզրույթի նորմատիվային սահմանումը, իսկ սահմանադրական իրավունքի գիտության մեջ դեռևս ամբողջական հայեցակարգային ձևակերպում չի ստացել՝ ներպետական օրենսդրության առանձնահատկություններով պայմանավորված:

Ասվածի համատեքստում՝ անհրաժեշտ է կարևորել Հայաստանի Հանրապետության տարածքային ամբողջականության ապահովման սահմանադրաիրավական հետևյալ երաշխիքները, որոնք, մեր կարծիքով դրսևորվում են իրենց գերակայությամբ և առաջնահերթությամբ:

Առաջին, այդպիսի երաշխիքներից է՝ ժողովրդավիշխանությունը: Որպես ժողովրդավարության բարձրագույն իրավական հիմք՝ Սահմանադրությունն ամրագրում է ժողովրդավարության սկզբունքը՝ հաստատելով իշխանության

պատկանելությունը ժողովրդին: Միաժամանակ Սահմանադրությունը սահմանում է, որ ժողովուրդն իրեն պատկանող իշխանությունն իրականացնում է ոչ միայն անմիջապես, այլ նաև ներկայացուցչական ժողովրդավարությամբ, պաշտոնատար անձանց և ինքնակառավարման մարմինների միջոցով և որոնց անմիջական մասնակցությամբ ապահովում է նաև սահմանների անձեռնմխելիությունը և տարածքային ամբողջականության ապահովումը (ՀՀ Սահմանադրություն, հոդվ. 1, 2, 14 և այլն):

Ժողովրդավարությունն իրական դարձնելու համար ՀՀ Սահմանադրությունն ամրագրում է իրավական պետության և ժողովրդավարական հասարակարգի ու իրավակարգի որոշակի մոդել, որը բնութագրվում է որպես պետության տարածքային ամբողջականության ապահովման հետ փոխկապակցված հուսալի ու անհրաժեշտ միջոցների ամբողջություն՝ ուղղված Հայաստանի Հանրապետության պաշտպանության ու անվտանգության, քաղաքացիական հասարակության, մարդու արժանապատվության, բնական և անօտարելի իրավունքների ու ազատությունների, ինչպես նաև դրանց անձեռնմխելիության երաշխավորված պաշտպանության համար (ՀՀ Սահմանադրություն, հոդվ. 2, 3, 14 և այլն):

Երկրորդ, Հայաստանի Հանրապետության տարածքային ամբողջականության ապահովման սահմանադրաիրավական հաջորդ կարևոր երաշխիքներից է՝ պետական ինքնիշխանությունը: Այն Սահմանադրությամբ ամրագրված հիմնարար երաշխիքներից է, որն անմիջականորեն կապված է պետության տարածքային գերակայության և տարածքային ամբողջականության ապահովման հետ:

Որպես սահմանադրական հիմնարար սկզբունք և պետության հիմնական բնութագրիչ՝ ինքնիշխանությունն առավել ընդհանուր ու ելակետային է, քանի որ այն արտահայտում է պետական իշխանության ներքին գերակայությունն ու լիիշխանությունն և արտաքին անկախությունը, որն էական է պետության կազմակերպման ու գործունեության, այդ թվում նաև՝ սահմանադրական մեկ այլ հիմնարար սկզբունքի՝ պետության տարածքային ամբողջականության ապահովման համար:

Ներկայացնելով ինքնիշխանության և տարածքային ամբողջականության հարաբերակցության հիմնախնդիրը, անհրաժեշտ է նկատի ունենալ, որ դրանց փոխադարձ կապը պայմանավորված է այդ եզրույթների դիալեկտիկ միասնությամբ, որտեղ ինքնիշխանությունն արտահայտվում է պետական իշխանության գերակայության, պետության տարածքային ամբողջականության և անկախության իրավաբանական և քաղաքական կողմերի միասնությամբ, ինչը նշանակում է, որ ինքնիշխանության իրավաբանական կողմը չի կարող գոյություն ունենալ առանց տարածքային ամբողջականության ապահովման իրական հիմքերի կամ հակառակը, պետությունը տարածքային ամբողջականության իրացման հնարավորությունը պայմանավորված է պետական իշխանության և անկախության ինստիտուցիոնալ գերակայությամբ:

Այստեղից, ինքնիշխանությունը պետության մենաշնորհային իրավունքն է ապահովելու երկրի անվտանգությունը, տարածքային ամբողջականությամբ:

յունը և մարդու հիմնական իրավունքների ու ազատությունների պահպանումն ու պաշտպանությունը: Այսինքն, պետության ինքնիշխան իրավունքն է լեգիտիմ հնարավորության ստեղծում՝ պաշտպանելու իր ազգային անվտանգությունը, սահմանների անձեռնմխելիությունը, տարածքային ամբողջականությունը մարդու իրավունքներն ու ազատությունները՝ տարբեր եղանակներով ու միջոցներով:

Երրորդ, պետության տարածքային ամբողջականության ապահովման տեսանկյունից մարդու իրավունքներն ու ազատությունները, պատիվն ու արժանապատվությունը հանդիսանում են սահմանադրաիրավական հաջորդկարևոր երաշխիքը: Ակնհայտ է, որ պետության տարածքային ամբողջականության ապահովման հիմնական նպատակն է՝ պաշտպանել այդ տարածքում ապրող մարդու պատիվն ու արժանապատվությունը, նրա իրավունքներն ու ազատությունները:

Սահմանադրաիրավական այս երաշխիքն առանցքային նշանակություն ունի տարածքային ամբողջականության ապահովման սահմանադրական իրավակարգավորումների ոլորտում, ընդ որում, ՀՀ Սահմանադրությունը ելնում է այն կանխադրությից, որ արժանապատվությունը մարդուն ներհատուկ է հենց նրա գոյության իմաստով:

ՀՀ Սահմանադրության 3-րդ և 23-րդ հոդվածների համակարգային վերլուծությունից հետևում է, որ մարդու՝ որպես բարձրագույն արժեքի անօտարելի արժանապատվությունը անխախտելի է և կազմում է իր իրավունքների և ազատությունների անքակտելի հիմքը: Այստեղից ակներև է մարդու արժանապատվության և հիմնական իրավունքների միջև անխզելի կապը, ինչը նշանակում է, որ՝ առանց մարդու արժանապատվության չկան հիմնական իրավունքներ կամ՝ առանց հիմնական իրավունքների չկա մարդու արժանապատվություն:

Բացի այդ, ՀՀ Սահմանադրության 3-րդ հոդվածի 2-րդ մասը սահմանում է պետության պարտականությունները հիմնական իրավունքների նկատմամբ՝ նախատեսելով այդ պարտականությունների երկու դրսևորում: Ըստ այդ դրույթի՝ հանրային իշխանությունը պարտավոր է մի կողմից հարգել, իսկ մյուս կողմից՝ պաշտպանել այդ իրավունքները և անազատությունները: Դրանով ՀՀ Սահմանադրությունն ամրագրում է հիմնական իրավունքներից բխող՝ պետության նեգատիվ և պոզիտիվ պարտականությունները: Սակայն մարդու իրավունքներն ու պարտականությունները գործում են պետության ողջ տարածքում, հետևաբար հարգելով և պաշտպանելով դրանք, պետությունը կամա թե ակամա պարտավոր է պաշտպանել իր տարածքային ամբողջականությունը: Եվ հենց այստեղ է ուղղակի դրսևորվում մարդու իրավունքները որպես տարածքային ամբողջականության ապահովման երաշխիք, ինչը նշանակում է, որ՝ եթե խախտվում է պետության տարածքային ամբողջականությունը, ինքնին խախտվում է մարդու իրավունքներն ու ազատությունները:

Հետևաբար՝ մարդու իրավունքների և ազատությունների պաշտպանությունն ու հարգումն անուղղակի և ուղղակի կառուցված է նաև պետության

տարածքային ամբողջականության երաշխավորված պաշտպանության համատեքստում:

Չորրորդ, պետության տարածքային ամբողջականության ապահովման ոլորտում իր ուղղակի դերակատարումն ունի իշխանությունների բաժանման և հավասարակշռման սկզբունքը՝ որպես սահմանադրաիրավական կարևոր երաշխիք:

ՀՀ Սահմանադրության 4-րդ հոդվածի բովանդակությունից բխում է, որ պետական իշխանությունն իրականացվում է Սահմանադրության և օրենքների պահանջներին համապատասխան՝ օրենսդիր, գործադիր և դատական իշխանությունների բաժանման ու հավասարակշռման հիման վրա:

Իշխանությունների բաժանման և հավասարակշռման սկզբունքը, որն ենթադրում է որոշակի համակարգի ու կառուցակարգերի առկայություն, հիմնաքարային նշանակություն ունի, այդ թվում նաև երկրի տարածքային ամբողջականության ապահովման երաշխիքների համակարգում: Ընդ որում, եթե իշխանությունների բաժանումը դրսևորվում է՝ գործառույթային, կառուցակարգային և հասցեական նշանակությամբ, ապա տարածքային ամբողջականության ապահովման առումով այն ենթադրում է՝ օրենսդրական, գործադիր-կարգադրիչ և արդարադատական առանձնացված գործառույթների առկայություն:

Ընդ որում, եթե հետազոտության առարկա ոլորտում օրենսդիր մարմինը օրենսդրական ակտերով կանոնակարգում է պետության սահմանի կարգավորման ռեժիմը, տարածքային ամբողջականության ապահովման կառուցակարգերը, զինված ուժերի լիազորությունները տարածքային ամբողջականության ապահովման ոլորտում, իսկ գործադիր իշխանության մարմիններն՝ իրենց լիազորությունների սահմաններում կոչված են ապահովելու սահմանների անձեռնմխելիությունը և տարածքային ամբողջականությունը, ապա դատական իշխանության մարմիններն արդարադատություն իրականացնելիս անուղղակիորեն մասնակցում են պետության տարածքային ամբողջականության ապահովմանն այնպիսի կառուցակարգերի ու միջոցների միջոցով, ինչպիսիք են՝ սահմանադրական վերահսկողությունը, արդար դատաքննություն իրականացնելը, դատական ակտեր ընդունելը և այլն, որոնք ապահովվում են զինված ուժերի մարտունակությունը և կարգապահովությունը՝ իրենց ծառայական պարտականությունները կատարելիս:

Հինգերորդ, զինված ուժերը հանդիսանում են պետության տարածքային ամբողջականության ապահովման սահմանադրական ինստիտուցիոնալ համակարգ բովանդակող սահմանադրաիրավական հաջորդ կարևոր երաշխիքը: Այսպես, պաշտպանությունը՝ այդ թվում տարածքային ամբողջականության ապահովումը ցանկացած պետության կարևորագույն գործառույթներից է: Հայաստանի Հանրապետության զինված ուժերի սահմանադրական պարտականությունն է ապահովել Հայաստանի Հանրապետության պաշտպանությունը, անվտանգությունը, տարածքային ամբողջականությունը և սահմանների անձեռնմխելիությունը (Սահմանադրություն, հոդվ. 14, մաս 1):

Միաժամանակ, «Պաշտպանության մասին» ՀՀ 2017 թվականի դեկտեմ-

բերի 6-ի թիվ ՀՕ-196-ն օրենքի 3-րդ հոդվածի բովանդակությունից բխում է, որ Հայաստանի Հանրապետության պաշտպանությունը ներառում է պետության տարածքային ամբողջականությունը, սահմանների անձեռնմխելիությունը և անվտանգությունը, այդ թվում՝ քաղաքացիների պաշտպանվածությունը, ռազմական սպառնալիքներից ապահովելու նպատակով խաղաղ ժամանակ և ռազմական դրության պայմաններում քաղաքական, ռազմական, տնտեսական, տեղեկատվական, սոցիալական, իրավական և այլ բնույթի միջոցների կիրառման ու միջոցառումների իրականացման ընդհանրություն:

Բացի այդ, «Պետական սահմանի մասին» ՀՀ 2001 թվականի դեկտեմբերի 25-ի թիվ ՀՕ-265-ն օրենքի 2-րդ հոդվածի կարգավորումներից հետևում է, որ Հայաստանի Հանրապետությունը պետական սահմանը տեղորոշելիս և փոփոխելիս, սահմանակից պետությունների հետ հարաբերությունները, ինչպես նաև սահմանամերձ շրջաններում և միջազգային հաղորդակցության ուղիներում իրավահարաբերությունները կարգավորելիս առաջնորդվում է նաև Հայաստանի Հանրապետության տարածքային ամբողջականության պաշտպանության սկզբունքով:

Իսկ «Ռազմական դրության իրավական ռեժիմի մասին» 2007 թվականի հունվարի 17-ի թիվ ՀՕ-258-Ն օրենքի 4-րդ հոդվածը սահմանում է, որ ռազմական դրություն հայտարարվում է միայն այն հանգամանքների առկայության դեպքում, որոնք անմիջականորեն սպառնում են նաև Հայաստանի Հանրապետության տարածքային ամբողջականությանը և դրանով պայմանավորված՝ քաղաքացիների կյանքին ու անվտանգությանը:

Այնուհետև, Հայաստանի Հանրապետության նախագահի 2007 թվականի փետրվարի 7-ի ՆՀ-37-Ն հրամանագրով հաստատված Հայաստանի Հանրապետության ազգային անվտանգության ռազմավարությամբ՝ ազգային անվտանգության հիմնարար արժեք է սահմանվել պետության և ժողովրդի պաշտպանվածությունը, ինչը այդ ռազմավարության տրամաբանությամբ, նշանակում է. Հայաստանի Հանրապետությունն ապահովում է իր տարածքային ամբողջականությունը, սահմանների անձեռնմխելիությունը, բնակչության ֆիզիկական գոյությունը: Միաժամանակ, բնակչության բնագավառում որպես ռազմավարության նպատակ է դիտարկվել պետության այնպիսի պաշտպանական ներուժի ապահովումը, որն անհրաժեշտ է, այդ թվում Հայաստանի Հանրապետության տարածքային ամբողջականությունը պաշտպանելը:

Իսկ Հայաստանի Հանրապետության նախագահի 2007 թվականի դեկտեմբերի 25-ի մեկ այլ՝ ՆՀ-308-Ն հրամանագրով հաստատված Հայաստանի Հանրապետության ռազմական դոկտրինի համաձայն՝ Հայաստանի Հանրապետության բնակչության ֆիզիկական գոյության, պետության անկախության, ինքնիշխանության և տարածքային ամբողջականության, սահմանների անձեռնմխելիության նկատմամբ այլ պետությունների ձեռնարկած ոտնձգությունները, միջամտությունը Հայաստանի Հանրապետության ներքին գործերին դիտարկվում է որպես, ռազմական անվտան-

գույքյան արտաքին սպառնալիք (կետ 3), իսկ Հայաստանի Հանրապետության զինված ուժերը որպես ռազմական անվտանգության համակարգի հիմքը կազմող պետական ռազմական կառույց, կոչված է ապահովելու այդ թվում՝ Հայաստանի Հանրապետության տարածքային ամբողջականության զինված պաշտպանությունը (կետ 35):

Հիշատակված նորմերի համակարգային վերլուծությունից հետևում է, որ տարածքային ամբողջականության պահպանումը, պաշտպանությունը և ապահովումը իրականացվում է պետական իրավասու մարմինների կողմից համապատասխան միջոցների ու պայմանների առկայությամբ: Իսկ դա ենթադրում է, որ պետության տարածքային ամբողջականության ապահովման, պահպանման ու պաշտպանության հնարավոր միջոցները և պայմանները, հետևաբար՝ դրանց իրագործումն իրականացնող պետական մարմինները կազմում են Հայաստանի Հանրապետության տարածքային ամբողջականության ապահովման երաշխիքը:

Վեցերորդ, պետության տարածքային ամբողջականության ապահովման հաջորդ կարևոր երաշխիքն առնչվում է Հայաստանի Հանրապետությունում տեղական ինքնակառավարման՝ որպես ժողովրդավարության էական հիմքերից մեկի երաշխավորման հետ (Սահմանադրություն, հոդվ. 9): Այս երաշխիքի հիմքում ընկած է այն գաղափարը, ըստ որի՝ ժողովուրդն իր իշխանությունն իրականացնում է տեղական ինքնակառավարման՝ որպես հանրային իշխանության մասի միջոցով, ինչը ենթադրում է, որ համայնքային իշխանությունն ածանցվում է հանրային իշխանությունից, հետևաբար, տեղական ինքնակառավարման մարմինների գործունեությունը պայմանավորված պետք է լինի համայնքի բնակիչների շահերի բավարարման և Հայաստանի Հանրապետության պաշտպանությանը, անվտանգությանը, տարածքային ամբողջականությանը ու սահմանների անձեռնմխելիությանը մասնակցության առաջնահերթությամբ:

Ասվածը ենթադրաբար համարժեք է այն եզրահանգման հետ, որ սահմանադրական ինստիտուցիոնալ մարմինները, այդ թվում տեղական ինքնակառավարման մարմինները պետության տարածքային ամբողջականության երաշխավորման համատեքստում ունեն առանձնակի կարևորություն ու նշանակություն Դա պայմանավորված է այն հիմնավորմամբ, որ տեղական ինքնակառավարման համակարգը՝ որպես ինքնիշխան պետության գոյության հիմնական տարրերից մեկը, հանրային իշխանությանն իր մասնակցության ապահովմամբ, նույնպես դիտարկվում է պետության միասնության ու պետության տարածքային ամբողջականության համար երաշխիքային նշանակություն ունեցող սահմանադրական իստիտուտ:

Յոթերորդ, պետության տարածքային ամբողջականության ապահովման հաջորդ կարևոր երաշխիքն առնչվում է պետության միասնական իրավական ու տնտեսական տարածքի ապահովման խնդրին: Այն ունի ընդհանրական նշանակություն և փոխկապակցված է պետության ամբողջականության և միասնության հետ: Ընդ որում, պետության միասնական իրավական ու տնտեսական տարածքի ապահովման համատեքստում պե-

տության միասնականությունը և տարածքային ամբողջականությունն ինքնին անհրաժեշտ է ընկալել միմյանց փոխլրացնող և փոխգործակցող տարրերի ամբողջություն, որտեղ պետության միասնականությունը դրսևորվում է ոչ միայն տարածքային ամբողջականության ու միասնության բնույթով, այլև պետության քաղաքական, տնտեսական, սոցիալական և իրավական համակարգերի միասնությամբ:

Այսպես, տարածքային ամբողջականության ապահովման խորապատկերում պետության միասնական իրավական տարածքն անմիջականորեն փոխկապակցվում է իրավաստեղծ գործընթացների միասնականության ապահովման, իրավական ակտերի աստիճանակարգված ենթակայության և այլ սկզբունքների իրացման հետ: Ընդ որում, միասնական իրավական տարածքի երաշխիքների համակարգի կատարելագործումն ինքնին պայմանավորված է պրակտիկայում սահմանադրաիրավական որոշակի սկզբունքների իրացման արդյունավետության ապահովման անհրաժեշտությամբ, մասնավորապես՝ իրավական նորմերի աստիճանակարգության սկզբունքը (ՀՀ Սահմանադրություն, հոդվ. 5), օրինականության սկզբունքը (ՀՀ Սահմանադրություն, հոդվ. 6), անմեղության կանխավարկածի սկզբունքը (ՀՀ Սահմանադրություն, հոդվ. 66), մեղքի սկզբունքը և պատժի համաչափության սկզբունքը (ՀՀ Սահմանադրություն, հոդվ. 71) և այլն:

Իսկ միասնական տնտեսական տարածքի երաշխավորումն առնչվում է տնտեսական այնպիսի միջոցների հետ, որոնց իրագործումն ինքնաբերաբար պահանջում է տնտեսական հարաբերությունների կարգավորման հատուկ միասնական իրավական ընթացակարգերի իրականացում: Մասնավորապես, միասնական տնտեսական տարածքի երաշխիքներն առաջին հերթին պայմանավորված են միասնական քաղաքացիական, ֆինանսական, տնտեսական օրենսդրության առկայությամբ, որպեսզիք են՝ սեփականության բոլոր ձևերի ճանաչում և հավասարապես պաշտպանումը (Սահմանադրություն, հոդվ. 10), տնտեսական միասնական կարգը (ՀՀ Սահմանադրություն, հոդվ. 11), տնտեսական գործունեության ազատության երաշխավորումը (ՀՀ Սահմանադրություն, հոդվ. 59) տարածքային զարգացման համաչափությունը (ՀՀ Սահմանադրություն, հոդվ. 86, մաս 10), ֆինանսատնտեսական, վարկային և հարկային միասնական պետական քաղաքականության իրականացումը (ՀՀ Սահմանադրություն, հոդվ. 154, մաս 1) և այլն: Ասվածի համատեքստում, կարծում ենք արդարացի է այն պնդումը, ըստ որի՝ միասնական տնտեսական տարածքի երաշխիքներն առաջին հերթին պայմանավորված են միասնական քաղաքացիական, ֆինանսական, տնտեսական օրենսդրության առկայությամբ (Кузовкин, 2005, էջ 17,18):

Եզրակացություն.

Այսպիսով, ընդհանրացնելով, անհրաժեշտ է կատարել հետևյալ եզրահանգումները.

1) պետության տարածքային ամբողջականության ապահովման սահ-

մանադրաիրավական երաշխիքները դրանք սահմանադրաիրավական այն կառուցակարգերն են, որոնք իրականացնում են ոչ միայն ապահովման գործառույթներ, այլև՝ դրանց նորմատիվ իրավական բովանդակությունն անմիջականորեն ուղղված է սոցիալ-իրավական որևէ օբյեկտի ապահովմանը:

2) սահմանադրաիրավական այդ երաշխիքներն օժտված են գործառնական նշանակությամբ, որոնք դրսևորվում են սահմանադրաիրավական սկզբունքներից, նորմերից, արժեքներից բխող և տեսական-իրավական հայացքների հիման վրա ձևավորված իրավական ապահովման ենթակա օբյեկտների՝ ստեղծման, իրագործման, պահպանման և պաշտպանության գործառույթների միջոցով:

3) պետության տարածքային ամբողջականության ապահովումը պայմանավորված է որոշակի սահմանադրաիրավական երաշխիքների առկայությամբ, դրանք են՝ ժողովրդաիշխանությունը, պետական ինքնիշխանությունը, մարդու իրավունքներն ու ազատությունները, պատիվն ու արժանապատվությունը, իշխանությունների բաժանման և հավասարակշռման սկզբունքը, զինված ուժերը, տեղական ինքնակառավարման համակարգը, պետության միասնական իրավական ու տնտեսական տարածքը, որոնք միաժամանակ՝ պետական իշխանության գերակայության, պետության միասնության ու անկախության երաշխավորման համատեքստում կարող են դիտարկվել որպես Հայաստանի Հանրապետության՝ որպես ինքնիշխան պետության տարածքային ամբողջականության ապահովման հիմնական կամ երաշխիքային նշանակություն ունեցող պայմաններ:

Օգտագործված գրականության ցանկ

- Այվազյան, Ն., Այվազյան, Ա. (2004) Պետության տարածքային կառուցվածքի և սահմանադրական կարգավորման հիմնախնդիրները Հայաստանի Հանրապետությունում // *Օրենք և իրականություն*. Եր., հ.հ. 3,4,5,6:
- Խաչատրյան, Ա.Ա. (2016) *Հայաստանի Հանրապետության ինքնիշխանության հիմնախնդիրները, սահմանադրական ժամանակակից կարգավորումների համալրեքսպրում և դրանց լուծումները միջազգային իրավական ու սահմանադրական արդարադատության պրակտիկայում*: Եր.:
- Алексеев, С.С. (1995). *Теория права*. М.
- Амиров, М.Г. (2004). *Суверенитет и территориальная целостность России как конституционно-правовые принципы*: Дис. ... канд. юр ид, наук. Махачкала.
- Анненкова, В.Т. (2006). *Единство Российского государства: проблемы конституционной теории и практики*: Автореф. дисс... докт. юрид. наук. М.
- Баглай, М.В. (2007). *Конституционное право Российской Федерации: учебник для вузов*. М.
- Белавина, Ю.И. (2002). *Конституционные основы обеспечения единства в Российской Федерации и ее территориальной целостности*: дисс. ...канд. юрид. наук. М.

- Володко, И.А. (2015). *Конституционно–правовое принуждение в Российской Федерации*: дисс...канд. юрид. наук. Омск.
- Горюнов, В.В. (2007). *Суверенитет Российской Федерации: сущность, содержание, гарантии*: диссертация... кандидата юридических наук: М.
- Иванов, С.В. (2018). *Конституционно–правовые гарантии государственного единства и территориальной целостности Российской Федерации*: дис. ... канд. юрид. наук, Омск.
- Нерсесянц, В.С. (2014). *Общая теория права и государства*. М.
- Кузовкин, Д.В. (2005). *Обеспечение единства экономического пространства Российской Федерации: конституционно–правовое исследование*: дис. ... канд. юрид. наук. – Екатеринбург.
- Лошкарев, А.В. (2008). *Правовые гарантии: теоретические проблемы определения понятия и классификации*: дис. ... канд. юрид. наук. – Самара.
- Теория государства и права: учебник для вузов* (2002) / под ред. проф. В.М. Корельского и проф. В.Д. Перевалова. М.
- Фарбер, И.Е., Миронов, О.О., Кабышев, В.Т. (1979). *Советское государственное право: монография*. Саратов.
- Умиев, А.И. (2006). *Гарантии прав личности в конституционном праве Российской Федерации и международном праве*: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. СПб.
- The Oxford Handbook on the United Nations* (2008). Ed. by Thomas G. Weiss and Sam Daws. — Oxford University Press.
- Weiss T. (ed.). (1993). *Collective Security in a Changing World*. — Boulder, CO: Lynne Rienner.

References

- Ayvazyan, N., Ayvazyan, A. (2004) Petut'yan taratsk'aayin karruts'vatsk'i yev sahmanadrakan kargavorman himnakhndirneri Hayastani Hanrapetut'yunum [The problems of territorial structure of the state and constitutional regulation in the Republic of Armenia]// *Orenk' yev irakanut'yun*. Yer., h.h. 3,4,5,6. (In Arm.)
- Khach'atryan, A.A. (2016) *Hayastani Hanrapetut'yan ink'nishkhanut'yan himnakhndirneri, sahmanadrakan zhamanakakits' kargavorumneri hamatek'stum yev drants' lutsumneri mijazgayin iravakan u sahmanadrakan ardaradatut'yan praktikayum* [The problems of sovereignty of the Republic of Armenia in the context of modern constitutional regulations and their solutions in the practice of international legal and constitutional justice]: Yer.: (In Arm.)
- Alekseyev, S.S. (1995). *Teoriya prava* [Theory of law]. М. (In Rus.)
- Amirov, M.G. (2004). *Suverenitet i territorial'naya tselostnost' Rossii kak konstitutsionno–pravovyye printsipy*: [Sovereignty and territorial integrity of Russia as constitutional and legal principles:] Dis. ... kand. yur id, nauk. Makhachkala. (In Rus.)
- Annenkova, V.T. (2006). *Yedinstvo Rossiyskogo gosudarstva: problemy konstitutsionnoy teorii i praktiki*: [Unity of the Russian state: problems of constitutional theory and practice: Author's abstract] Avtoref. diss... dokt. yurid. nauk. М. (In Rus.)
- Baglay, M.V. (2007). *Konstitutsionnoye pravo Rossiyskoy Federatsii: uchebnik dlya vuzov*

- [Constitutional law of the Russian Federation: textbook for universities]. M. (In Rus.)
- Belavina, YU.I. (2002). *Konstitutsionnyye osnovy obespecheniya yedinstva v Rossiyskoy Federatsii i yeye territorial'noy tselostnosti* [Constitutional foundations for ensuring unity in the Russian Federation and its territorial integrity]: diss. ...kand. yurid. nauk. M. (In Rus.)
- Volodko, I.A. (2015). *Konstitutsionno-pravovoye prinuzhdeniye v Rossiyskoy Federatsii* [Constitutional and legal coercion in the Russian Federation]: diss. ...kand. yurid. nauk. Omsk. (In Rus.)
- Goryunov, V.V. (2007). *Suverenitet Rossiyskoy Federatsii: sushchnost', sodержaniye, garantii* [Sovereignty of the Russian Federation: essence, content, guarantees]: dissertatsiya... kandidata yuridicheskikh nauk: M. (In Rus.)
- Ivanov, S.V. (2018). *Konstitutsionno-pravovyye garantii gosudarstvennogo yedinstva i territorial'noy tselostnosti Rossiyskoy Federatsii* [Constitutional and legal guarantees of state unity and territorial integrity of the Russian Federation]: dis. ... kand. yurid. nauk, Omsk. (In Rus.)
- Nersesyants, V.S. (2014). *Obshchaya teoriya prava i gosudarstva* [General theory of law and state]. M. (In Rus.)
- Kuzovkin, D.V. (2005). *Obespecheniye yedinstva ekonomicheskogo prostranstva Rossiyskoy Federatsii: konstitutsionno-pravovoye issledovaniye* [Ensuring the unity of the economic space of the Russian Federation]: dis. ... kand. yurid. nauk. – Yekaterinburg. (In Rus.)
- Kuzovkin, D.V. (2005). *Obespecheniye yedinstva ekonomicheskogo prostranstva Rossiyskoy Federatsii: konstitutsionno-pravovoye issledovaniye* [Ensuring the unity of the economic space of the Russian Federation]: dis. ... kand. yurid. nauk. – Yekaterinburg. (In Rus.)
- Loshkarev, A.V. (2008). *Pravovyye garantii: teoreticheskiye problemy opredeleniya ponyatiya i klassifikatsii* [Legal guarantees: theoretical problems of definition and classification]: dis. ... kand. yurid. nauk. – Samara. (In Rus.)
- Teoriya gosudarstva i prava: uchebnyy dlya vuzov* [Theory of State and Law: Textbook for Universities] (2002) / pod red. prof. V.M. Korel'skogo i prof. V.D. Perevalova. M. (In Rus.)
- Farber, I.Ye., Mironov, O.O., Kabyshev, V.T. (1979). *Sovetskoye gosudarstvennoye pravo: monografiya* [Soviet state law: monograph]. Saratov. (In Rus.)
- Umiyev, A.I. (2006). *Garantii prav lichnosti v konstitutsionnom prave Rossiyskoy Federatsii i mezhdunarodnom prave* [Guarantees of individual rights in the constitutional law of the Russian (In Rus.)
- The Oxford Handbook on the United Nations* (2008). Ed. by Thomas G. Weiss and Sam Daws. — Oxford University Press. (In Eng.)
- Weiss T. (ed.). (1993). *Collective Security in a Changing World*. — Boulder, CO: Lynne Rienner. (In Eng.)

Ашот Хачатрян

Доктор юридических наук, профессор

Милена Казарян

Соискатель Европейского университета в Армении

Эл. адрес: a.khachatryan@inbox.ru

КОНСТИТУЦИОННЫЕ ГАРАНТИИ ОБЕСПЕЧЕНИЯ ТЕРРИТОРИАЛЬНОЙ ЦЕЛОСТНОСТИ ГОСУДАРСТВА: ТЕОРЕТИКО- ПРАВОВОЙ АНАЛИЗ

В данной статье рассматривается один из важнейших вопросов теории конституционного права: исследование теоретико-правовых вопросов конституционных гарантий территориальной целостности государства.

В статье раскрываются сущность и проявление термина «территориальная целостность государства» в современной юридической науке, а также система современных конституционных гарантий обеспечения территориальной целостности.

Цель исследования темы – взяв за основу особенности проведенного исследования и полученные результаты, доктринальные подходы в рамках теоретико-правовых взглядов и учений юристов относительно современных конституционных гарантий территориальной целостности, особенности проявления конституционно-правового содержания гарантий территориальной целостности в контексте конституционных норм Республики Армения.

Особого внимания заслуживают вопросы, связанные с отдельными конституционными гарантиями в контексте конституционного принципа «территориальная целостность государства». Результаты исследования дадут возможность сформировать более детальное представление о современных вопросах конституционного укрепления принципа «территориальной целостности государства», в результате чего мы сможем усовершенствовать законодательство республики. Армении.

Ключевые слова: объект правового обеспечения, территориальная целостность государства, конституционно-правовая гарантия, конституционно-правовая гарантия обеспечения территориальной целостности, функции объекта правового обеспечения.

Ashot Khachatryan*Doctor of law, Professor***Milena Ghazaryan***Ph.D. student at the European University in Armenia**Email: a.khachatryan@inbox.ru*

CONSTITUTIONAL GUARANTEES OF ENSURING THE TERRITORIAL INTEGRITY OF THE STATE: THEORETICAL AND LEGAL ANALYSIS

This article examines one of the most important issues in the theory of constitutional law: the study of theoretical and legal issues of constitutional guarantees of the territorial integrity of the state.

The article reveals the essence and manifestation of the term “territorial integrity of the state” in modern legal science, as well as the system of modern constitutional guarantees to ensure territorial integrity.

The purpose of the study is to take as a basis the features of the research carried out and the results obtained, doctrinal approaches within the framework of theoretical and legal views and teachings of lawyers regarding modern constitutional guarantees of territorial integrity, features of the manifestation of the constitutional and legal content of guarantees of territorial integrity in the context of the constitutional norms of the Republic of Armenia.

Issues related to individual constitutional guarantees in the context of the constitutional principle of “territorial integrity of the state” deserve special attention. The results of the study will make it possible to form a more detailed understanding of modern issues of constitutional strengthening of the principle of “territorial integrity of the state”, as a result of which we will be able to improve the legislation of the republic. Armenia.

Key words: object of legal support, territorial integrity of the state, constitutional and legal guarantee, constitutional and legal guarantee of ensuring territorial integrity, functions of the object of legal support.

Հոդվածը խմբագրություն է ներկայացվել՝ 2024թ. մայիսի 22-ին:

Հոդվածը հանձնվել է գրախոսման՝ 2024թ. մայիսի 24-ին:

Հոդվածն ընդունվել է տպագրության՝ 2024թ. մայիսի 31-ին: